د ټولنې علم

د اروابناد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

مؤلف: زکريا احمد «رشدی»
مترجم: ګل پاچا «الفت»

www.sikaraam.com

د مضمونو فهرست

سرلیک | مخ

د مترجم مقدمه .... أ
لمړی باب .... - 1 -
د اجتماع علم .... - 1 -
د علم اجتماع ماده او موضوع .... - 1 -
د انسانی اجتماع تاریخ .... - 3 -
اجتماعی تطور .... - 4 -
له طبیعی تاریخ سره د ټولنی د علم اړه .... - 4 -
انسان او معدن .... - 5 -
انسان او نبات .... - 6 -
انسان او حیوانیت .... - 7 -
د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه .... - 8 -
د قوم په روحیاتو کښی .... - 8 -
عوامل او تاثیرات ئې په انسان کښی .... - 8 -
معتدل اقلیمونه .... - 9 -
سړې مځکی .... - 9 -
تاوده اقلیمونه .... - 9 -
انسانی ټولنی .... - 10 -
کورنی ژوندون .... - 11 -
ازدواج .... - 11 -
ازدواج او اجتماعی ټولنه .... - 12 -
د کوزدې کال او وخت .... - 12 -
د کور سرشته (تدبیر منزل) .... - 13 -
د انسان سیاست له ښځی سره .... - 14 -
د انسان سیاست له اولاد سره .... - 14 -
د انسان سیاست له خپلو خدمتگارانو سره .... - 15 -
کورنی نیکبختی .... - 16 -
لمړی تربیه .... - 16 -
تربیوی مذاهب .... - 17 -
علم النفس .... - 19 -
خاطر .... - 19 -
د عقل د روزلو لاری .... - 20 -

د عقل وده او اقسام .... - 20 -
لمړۍ مرتبه.. - 21 -
دوهمه مرتبه .... - 21 -
دریمه مرتبه .... - 21 -
څلورمه مرتبه.. - 22 -
د بدن روزل .... - 22 -
بدنی ورزش او ریاضت... - 23 -
خپل اولاد څنګه وروزو؟.. - 23 -
کورنی اجتماع .... - 25 -
کورنی تعاون او مرسته .... - 26 -
دوهم باب.. - 26 -
د اجتماع روح.. - 26 -
ملت څه شی دی؟... - 28 -
دریم باب.. - 29 -
حکومت... - 29 -
د حکومت وظیفه .... - 31 -
د حکومت په باب کښی د پخوانیو نظریه... - 33 -
حکومت د اسلام په نظر کښی.. - 34 -
د ملت د مشرانو صفات... - 36 -
د عربو په نزد د مملکت ارکان.. - 37 -
رعیت .... - 37 -
عدل.. - 38 -
عمرانات او ودانی .... - 38 -
تدبیر او اداره .... - 39 -

د مترجم مقدمه

انسان نشي کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وګڼی، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سړو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابه وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکاږی، نو لکه څنګه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنګه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی ښه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کیږی. برسیره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسیږی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوك پوهیږی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کښی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبته استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مګر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او دعلم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډېر ښه معلومیږی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پېژندل کیږی.

د همدی لامله په اوسنی ژوند کښی ما د پښتنو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وګڼل او دغه کوچنې کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو ورونو ته وړاندی کړ.

لمړی باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعی هیئت (ټولنی) په نفسی حالت او صورت کښی بحث او څېړنه کوی لکه چه علامه ګوستاولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعریف کوی، نو هر کله چه د جماعت نفسی صورت او حالت د افرادو له نفسی صورت او حالت څخه جوړیږی باید د شخص نفسی صورت او بشری ذاتیت تحلیل شی ترڅو چه د جماعت نفسی صورت واضح او څرګند شی. دا خبره هم باید ښکاره شی چه فرد او جماعت دواړه یو د بل په نفسی صورت او روح کښی اغېزه او تاثیر کوی.

بارت، د المان اجتماعی عالم وایی: هر تغیر چه په یوه جامعه کښی پېښیږی هغه تغیر په کورنیو او د افرادو په روح کښی نور تغیرات پیدا کوی نو باید اجتماعی عالم پدې څو شیانو کښی غور او دقت وکړی:

لمړی- د افرادو روحی علایق

دوهم – د فرد او د جماعت یو له بله روحی اثر او د هغې اندازه

دریم – څه شی چه د دې دوو روحی اغېزو له مدافعې او مقابلې څخه پیدا کیږی

څلورم – هغه ذاتی او خارجی عوامل چه د فرد په پیدایښت او د اجتماع په تطور کښی عمل کوی، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کښی بحث او څېړنه د علم اجتماع وظیفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعی انسان تاریخ د علم اجتماع ماده ده نو باید د انسان په اصل باندی لږ څه بحث وشی چه آیا دا ټول انسانی طوایف سره له دومره زیاته تفاوته چه یو له بله ئې لری له یوه اصله (ادم(ع) او حوا) څخه پیدا شوی دی او که هره طایفه ځانته بېل بېل اصل لری.

بله دا چه آیا انسان اول ځل په همدغه صورت پیدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجې ته رسېدلی دی.
دا یو لوی بحث دی چه مونږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کښې شویدی پدې درې مذهبو کښې خلاصه کیږی.
اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښې دخل ولری پیدا شوی دی چه دطبیعت مخلوق ورته ویل کیږی.
دوهم: انسان د پاك خدای په اراده اول ځل په همدغه شکل او صورت پیدا شوی دی.
دریم: انسان لمړی ځل په یو بل صورت پیدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړیده.
د اول مذهب طرفداران دا ګمان کوی چه انسان اول ځل په یوه کلك غلاف (پوښ) کښې په بحر کښې پیدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائې غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.
دوهم مذهب چه زمونږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زرګونو کلونه زمونږ له نظره تېره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هېڅ تغیر پکښې نه دی پېښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کښې لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پیدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم مونږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته ګوری او دینی عقیدې ته پکښې دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریې ته علمی رنګ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کښې وایی: د اروپا سپین رنګی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکې سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنګ رنګ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څېرو او رنګونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل ګڼی.
د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سړی زړه ته ولوېږی دوی د انسان او بیزو په منځ کښې په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پیدا کړی ا د ډېری زمانې تېریدو ته منتظر دی. تر دې ځایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که مونږ د انسان په ماهیت کښې بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته و اوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی

اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمراني پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعی مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشی.

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر څومره پلټنه وکړو دا نه معلومیږی چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کیږی او د دې بڼ نیالگی په کوم وخت کښی ایښودل شویدی، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پاڼو قید کړی دی هغه د بشری جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلې له اولنی انسان سره چه د ځمکی په مخ پیدا شویدی سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کښی خپل احتیاج یوې ملګری (ښځی) ته حس کړی او له انفرادیت ځنی بېزار شویدی او همداغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا ایښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وګڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د داړونکو ښاروو له ډاره څمڅو، غارونو او داسی نورو ته حس کړی تاریخی عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کښی لکه: فارس، کلده، مصر، روما کښی لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډګر ته وتلی او د تاریخ دپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرګونو کلو له میلاده مخکښی وضع شویدی. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقۍ هسك بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنګه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکښی د دنیا ښایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کښی لکه افلاطون او سقراط نامدار شاګردان لري دا بی له دېنه چه د دوی اجتماعی قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلری، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کړی دی تر څو چه پدی قرنو کښی اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې

ترڅه وخته پوری وساتلی شی، ځکه چه ملتونه هم لکه افراد زېږنت او ځوانی، مرګ او ژوند لری چه انسانی تدابیر ئې مخه نشی نیولی.

اجتماعی تطور

د هغه ضرورت او احتیاج په اثر کښی چه ضعیفان ئې د زورورو، د تېری د مدافعې دپاره اتحاد او یووالی ته لری انسانی اجتماع له کورنۍ څخه قومیت ته او له قومیته ملیت ته ترقی کړېده، همدارنګه سلطه او واکداری هم رورو زیاته شوې او وروسته ترېنه حکومت تشکیل شوی دی، په اوله کښی یوازی پلار پخپل اولاد باندی آمریت او حکم درلود، وروسته مشر او رئیس پخپلی کورنۍ کښی واکداری پیدا کړې او پس له هغه ئې په کلی او قبیله کښی مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبیلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکښی جوړی شوی دی، سره لدې چه هری شعبی ځانته مشر درلود مګر عمومی مشرتوب د یوه سړی وو چه طبعاً ئې د پادشاهۍ حیثیت پیدا کړ.
بعضې وایی چه د مور سلطه تر پلار مخکښی وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشأ ده په هر صورت چه وی، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خاندانې سلطه د نورو سلطو سرچینه ده.

له طبیعی تاریخ سره د ټولنی د علم اړه

هر کله چه طبیعی تاریخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس ګڼل کېږی ښائي پخوا لدېنه چه موږ د اجتماع په لمړیو عواملو کښی بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئې له طبیعی تاریخ سره لری هم لږ څه ښکاره کړو.
څنګه چه اوبه او هوا او د یوه اقلیم طبیعی حالت پر معدن، نبات او حیوان اغېزه کوی همدارنګه په انسان کښی هم ډېره اغېزه لری، نو باید هغه طبیعی عوامل چه د انسان، حیوان، معدن او نبات په پیدایښت کښی اثر لری ښکاره او ظاهر شی، څوك چه د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر نه وی او د دوی ارتباط ورته نه وی معلوم، ښائی د دې خبری په اورېدو ډېر تعجب وکړی، لیکن باید دوی فکر وکړی چه انسان له څه شی او څنګه پیدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وینو، غوښو، هډوکو جوړ شوی مګر د ده علاقه له نبات یا معدن او حیوان سره څه شی دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د مځکی په کایناتو کښی خپله رتبه وپېژنی او له حیوان او نبات څخه خپل امتیاز حاصل کړی باید د طبیعی

تاریخ څخه برخه ولری. پاك خدای زموږ دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه موږ اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره ترینه قانونی درسونه واخلو.

پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منځ کښی مناسبت او مشابهت لیده، اول ځل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته ئې د انسانانو تربیې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کښی غضب او په بعضو کښی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.

ښائي چه انسان د حیوان او نبات طبیعت او د کانو خواص وپېژنی ترڅو چه داجتماعی هیئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د موالید ثلاثه (حیوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبیق کېږی، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کایناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنیات هغه اجسام دي چه تر ځمکی لاندی بخارو او لوګیو څخه پیدا شوی او له مختلفو اقسامو ځنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکیب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، بعضی اوږدوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحیت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو ځنی پیدا کېږی له اوبو څخه پیدا کېږی او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټیټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذیب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرګر یا پښ ترینه هر څه جوړوی او حکما لکه هغه قیمتی کاڼی داسی دی چه په کانو کښی پیدا کېږی.

کومی د پوخوالی دورې چه تر ځمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان باندی تېرېږی، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه باندی په رحم کښی تېرېږی، او غوښه، وازده، هډوکی ترینه جوړېږی، پس له هغه چه انسان له موره پیدا کېږی نو کومی دورې چه په کوچنی باندی د روزنی په وخت کښی راځی، او مختلف احوال لکه روغتیا، ناروغی، نیکبختی او بدبختی ورته پیښېږی دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنیاتو ته د کاریګرو او کسبګرو له لاسه رسېږی، او مختلف صورتونه قبلوی!

انسان او نبات

انسان پس له تې رودلو څخه لکه بوټې (نبات) بې له بشپړې ارادې غذا خوري او حرکت کوي نو که غذا ئې طبيعي وي، د بدن په وده او لوېوالي کښې تاثير کوي او که روحي وي د عقل او وېښتوب په زياتوالي کښې صرفېږي پدې وخت کښې ماشوم د خپل محيط القاآت قبلوي او لکه نبات د خپلې کورنۍ له حاله سره وړ پانې او مېوه نيسي.

نو ښه روزنه د کوچنې په حال کښې هغه تاثير کوي لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کښې لري، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسې دي چه د نباتاتو د مړاوي والي او وچوالي سبب ګرزي. نو څوک چه د نباتاتو په روزنه پوهېږي او پدې علم کښې لاس لري هغه کولی شي چه خپل اولاد لکه يوه ښه بوټې داسې وروزي او ښه نتيجه ترېنه واخلي.

غرض دا دی چه د کوچنې روزونکې بايد د نباتاتو او حيواناتو له علمه خبر وي، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لري هغه ورته معلومه وي چه د کوچنې په تهذيب او روزه په ښه ډول برې ومومي او د اجتماع علم د کونيه علومو په يوه متين اساس بنا شي، چه مور هم د غرب له ژونديو ملتو سره د سمې روزنې په اثر کښې برابر شو.

څوك چه د نباتاتو له حاله خبر شي او د نباتاتو مختلف اقسام چه ځنې وابنه وي او بعضې ونې، ورته معلوم شي هغه پوهېږي چه انسانان هم بعضې لکه وابنه پخوا لدېنه چه ونه ځنې جوړه شي د طفوليت په وخت کښې مري او بعضې لکه ونې کمال ته رسيږي، بعضې انسانان لکه ميوه دارې ونې نفع او ګټه لري او بعضې لکه بې مېوو ونو غوندې بې فايدې وي.

لکه چه بعضې نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کښې وده کوي، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوي، همدارنګه د انسانانو په ډله کښې هم بعضې د طبيعي مناظرو په ليدلو او د پاکې او آزادې هوا په تنفس ښه نشو و نما کوي او بعضې لکه هغه بوټې چه په تورتم او تياره کښې ښه لوئېږي او د لمر په رڼا کښې خرابېږي دوی هم په يوه فاسد محيط او تررمۍ کښې روغ او جوړ وي او په ښو ځايو او شنو باغو کښې زړه تنګی کېږي، او هغه شان وده نه کوي!

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کښې پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کېږی او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراك، ښې ښځی، ښه ځای او داسی نورو ته حس کوی، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوښښ کوی او همدغه شی ته قوه شهویه ویله کېږی.

پدې وخت کښې چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کښې ووینی، د کلان کارۍ آثار پکښې څرګندېږی او ځان ورته لوی سړی ښکاری دا د غضبی قوی آثار دی چه ورځ په ورځ پکښې زیاتېږی. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کښې حیوان له انسان سره شریك دی، نو هر کله چه د ځوانۍ خواهشات د ده په عقل باندی غالب شی ولمړیو عناصرو آثار او د مور او پلار خویونه پکښې ښکاره کېږی، نو که له لوړی او زوروری کورنۍ څخه وی، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښې نه خوری، دی هم د بل پس خوردی ته سترګی نه نیسی او دنائت خواته میل نه کوی او که چیری له ټیټی او خسیسی کورنۍ وی نو په هر قسم دنائت په ممکن وی ځانته خوراك پیدا کوی.

دا قسم انسانان د اشرارو له نوعی څخه حسابېږی چه په شرارت کښې یو له بله تفاوت لری. همدارنګه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوی په روحیاتو کښې ئې اثر کړی متفاوت دی.

څنګه چه اهلی او کورنی حیوانات بعضی قوی وي، چه درانه بارونه له یوه ځایه بل ځای ته وړی، په انسانانو کښې هم بعضې داسی کسان وی چه سخت او ګران کارونه سرته رسولی شی، او فکری قوت، هیڅ نلری یوازی د علمی قوت خاوندان وی او دا کسان د دې دپاره پیدا شوی وی چه بل څوك ئې په لار بوزی او کار ځنی واخلی.

تر دې ځایه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حیوان په منځ کښې موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د یوه ملت قاید ته لازمه ده چه د کایناتو او موجوداتو ټول قوانین له بسیطو عناصرو ځنی نیولې، تر لویو مرکباتو پوری تر نظر لاندی ونیسی.

زمونږ غرض دا نه دی چه ټول خلق دی د طبیعی تاریخ په لوستلو او تطبیقولو باندی مصروف شی ځکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دئ چه له دې راز معلوماتو ځنی استنباط وکړی او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانین او اجتماعی اصول

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه موږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه

د قوم په روحیاتو کښې

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کښې اغېزه لری همدارنګه په انسانانو کښې هم عقلی او جسمی تاثیر کوی. اجتماعی علماءٔ او هغه سیاحان چه په مختلفو هوادونو کښې ګرزېدلی دی او د هر ځای د انسانانو خصوصیات ئې په رنګ، شکل کړه وړه کښې لیدلی دی دا حقیقت بې شك او شبهې قبلوی، نو ځکه علامه ګوستاولوبون وایی چه که موږ د پخوانیو او اوسنیو ملتو په حال کښې غور وکړو او د هر ځای زاړه او نوی مدنیتونه تر نظر لاندی ونیسو، نو د اجتماعیونو پدې قول به یقین وکړو، چه د معتدلو اقلیمونو اوسېدونکی د عقل په اعتبار تر هر چا زیات او په مدنیت کښې هم تر نورو وړاندی دی، لکه چه تاریخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسی صفات لکه همت، ذکاوت او داسی نور ... او د شمالی خواو (یخو منطقو) بی فکری او عدم نشاط او د ډېرو تودو ځایو سستی او وحشت موږ ته ښیئی.

نو اجتماعی علماؤ د اقلیمو تاثیرات او نور عوامل تر نظر لاندی نیولی دی او د دې دپاره چه د جماعتو عقلی اندازه وښئی، بعضې قواعد ئې وضع کړی چه دې بحث ته علم عمران ویل کېږی، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنیت او استعداد دپاره د مقیاس په ډول بیان کړی هغه دا دي.

عوامل او تاثیرات ئې په انسان کښې

د اقلیم اعتدال	-	ذکاوت او د ترقی استعداد
د اقلیم برودت (سوړتیا)	-	بې عقلی او د ادراك ضعف
د اقلیم حرارت (تودوخه)	-	سستی او د عقل ضعف
زلزلې	-	نا امیدی

د زراعتی محصولاتو زیاتوالی	-	سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
د محصولاتو لږ والی	-	د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
د کانو زیاتوالی	-	عملی اقدام، او د اختراع فکر

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقۍ او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مګر د تودو او سړو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی ځکه چه موږ ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم راښئیی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سړتیا او برودت ته په انحطاط کښی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعیون وایی چه د تودې مځکی خلق د ترقۍ استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لجوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سړو ملکو په منځ کښی واقع دی او قسم قسم بوټي پکښی شنه کېږی.

د داسی ځایو خلق په کسبو کښی یو له بله مختلف وی. په فلاحت کښی تر نورو تکړه په تجارت کښی هوښیار، په صناعت کښی ګړندی اوله همته ډک وی.

سړې مځکی

ساړه اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کښی واقع دی ځمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعده نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب ګرزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده ځایونه چه زراعتی محصولات پکښی ډیر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبورېږی نو طبعاً عیاش

او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم ورباندی مقرر وی هم ورته ډیر بد نه ښکاري.
د داسی ځایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعماریونو ته په ځان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!
د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صناعیو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی ځکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وړاندی کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښی پیدا کوی، مثلاً دوربینمو صنعت په هغه ملك کښی ترقی کوی، چه د توت ونی پکښی زیاتی وی.
همدارنګه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه ځای له بل ځایه فرق کوی، او لهجه هم هرومرو بدلیږی، که په یوه وطن کښی یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلی علاقې څخه بېژندل کیږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښی مباینت لیده کیږی، د فرقو او شعبو په منځکښی هم توپیر او تفاوت وی.

انساني ټولنې

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس ایښود، د سیاست او اجتماع علم ئې هم په نظر کښی نیولی وو، وګورئ! ابونصر فاریابی[1] له لسوقرنو راهیسی دې خواته توجه کړیده او د خپل کتاب (ارأ اهل المدینة الفاضله) په اخر کښی ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه مونږ ئې د انسانی اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.
د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو – عظمی، وسطی، او صغری وېشله کیږی.
عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښی وی ویل کیږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.
غیر کامله اجتماع ګانی لکه د یوه کلی یا محلې یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع ګانی دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کیږی.

---

[1] ۱ ابونصر فاریابی (۲۶۰ – ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زمونږ د وطن په فاریاب کښی زیږیدلی دی. (مترجم)

هره وړه ټولنه د لويې اجتماع خادمه ده، او يوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ويله کېږي، چه افراد ئې د سعادت په ميندلو کښې يو له بله سره مرستې وی او که داسې نه وی نو غير فاضله ورته وايي.

فاريابي وروسته تر دې بشري اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبيه کوی او وايي چه يو ملت يا د يوه ښار اوسېدونکی لکه يو بدن داسې دی چه بعضې اعضا پکښې خادم او بعضې مخدوم وي، چه د رتبې په اعتبار يو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی ځان ځانته وظايف لری همدارنګه د يوه وطن اوسېدونکی هم هر يو د ګوښی کار استعداد لری او هر يو د خپلې رتبې او مقام په اعتبار ځانته حيثيت مومی.

کورنۍ ژوندون

هر کله چه کورنۍ د شعبو او قبايلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنۍ چه د علم اجتماع په صحيح اساس باندی جوړې وی، هغه ملت به هرومرو د سيادت او حريت خاوند او د ترقۍ لرونکی وی، او که داسې نه وی نو په ذلت او خوارۍ به ککړ وی، نو ځکه موږ د کورنۍ او ازدواج په تاريخی دورو او په منزلی امورو کښې بحث کوو.

ازدواج

ازدواج يعنی ښځه کول يو طبعی امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانينو په اعتبار تغير پيدا کوی، او له طبيعی صورت خخه شرعی حالت او مفيد صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې يو طبيعی امر، او مقننين ئې مدني تړون ګڼی، د دين خاوندان ئې يو مقدس او مسنون کار او د نسل د زياتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعيون او اقتصاديون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت يو لوی سبب شمېری.

بعضې خلق لکه يونانيان ښځه د نارينه يوه حقيره خادمه او شريره طايفه ګڼی چه د تذليل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنيت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی

مګر څوك چه حقيقت ته رسېدلی دی هغه د ښځو په حق کښی دا قسم ذهنيتونه نلري او په ښه نظر ورته ګوری.

ازدواج او اجتماعی ټولنه

که څوك غواړی چه روغ او سليم العقل افراد او يو قوی نسل د جامعې د خدمت دپاره پيدا کړی بايد له مسکراتو او هغو شيانو چه د ګيډی د ناروغيو سبب ګرزی خپل ځان وساتی، ځکه چه اولاد زيات صحی خصايص له خپل پلار او مور ځنی مومی، نو پلار برسېره پدې چه ښائی د ښې روغتيا لرونکی وی ښه تندرسته ښځه دی هم په نکاح اخلی چه اولاد ئې قوی او صحيح راشی.

که سړی څه قدر ضعيف هم وی که ښځه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کښی د مېړه د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعيف وی نو هېڅ شك نشته چه اولاد به ئې هم ضعيف وی.

دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانيو څخه وروستنيو ته انتقال کوی نو بايد پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او ښځه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته يا له ښځی ځنی مېړه ته او له مېړه څخه ښځی ته سرايت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقی په لاره کښی وړاندی وی ښائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرايت کوی جلوګيری وکړی. څوك چه پدې باب کښی زياتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه بايد هغو طبی کتابو ته چه پدې موضوع کښی ډېر تفصيل لری او خورا مفيد دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر دېرشو کلو بلکه زيات تاخير کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفريط له مينځه ليری شی او يو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کښی ډېر غور کړی او ويلی ئې دی هر وخت چه هلك

او نجلی خپل تناسلی احتیاج حس کړی او بلوغ ته ورسېږی دوه کاله وروسته لدې باید د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشی، ځکه چه تر دې دمخه برسېره پدې چه دوی دواړه د ازدواجی حیات او کورنۍ ژوندون په خوند ښه نه پوهېږی، او عمر ئی سره تریخ کېږی تناسلی اعضائې هم د ودی او لویښت انتهائی حد ته نه وی رسیدلی، نو هم دوی ته ضرر رسیږی او هم ئې اولاد ضعیفه کېږی نو پس له بلوغه باید دوه کاله نور هم تاخیر وشی، تر دې زیات تاخیر هم ښه نه دی، ځکه چه تناسلی اعضا بیکاره او مهمل پاتی کېږی او تناسلی قوت ئې ضعیفه کېږی، نو دغه وخت باید د واده دپاره مناسب وګڼل شی او هېڅ تقدیم او تاخیر پکښی ونشی.

د بلوغ زمانه د دې لامله چه یو ځای له بل ځایه د آب او هوا، تودوخی او سوړتیا په اعتبار فرق کوی تعین نشوه.

د کور سرشته (تدبیر منزل)

څوك چه د اجتماع علم ته په سر سری نظر ګوری هغه به دا بحث او د ازدواج مسایل او همدارنګه د عایلی د روغتیا خبری د دې کتاب له موضوع څنی خارجی وګڼی مګر که ښه ځیر شی او پدې پوه وی چه عایله او کورنۍ د اجتماع اساس او لمړی حلقه ده، چه رورو زیاته شوې او تر دې حده رسیدلې ده، هغه به مو مقصر وبولی که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وګنی، نو موږ دا بحثونه ضرور ګڼو او څه چه بوعلی سینا پدې موضوع کښی لیکلی دی را نقل کوو او د دې دپاره چه خلقو ته دا معلومه شی چه د تدبیر منزل علم د دې عصر له ارمغانونو څنی نه دی له ډېری مودې پدی خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له «ارشاد القاصد» څخه چه څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښی لیکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعریف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وایی چه د تدبیر منزل علم د ښځی او مېړه او اولاد او خدمتګارو په مشترك احوال کښی بحث کوي، او فایده ئې د کور انتظام او سرشته ده چه د انسان د سعادت سبب ګرزی.

د انسان سیاست له ښځی سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه صالحه او نیکه ښځه له نر سره په مال کښی شریکه او د کور په کارو کښی ملګرې ده، او ښه ښځه هغه ده چه هوښیاره، دینداره، فرمان برداره او امانت ګره وی چه له خپل مېړه سره زیات محبت لری او په خدمت کښی ئې صادقه وی، شنډه او زبان بازه نه وی او برسېره پدې د انتظام او تدبیر خاونده وی چه د مېړه لږ مال د ښې سرښتې په واسطه زیاتوی او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتی.

شیخ د مېړه په سیاست کښی له ښحی سره دا شیان ضرور ګڼی.

ځان د ښځی په نظر کښی مهیب او موقر ښودل او ښځه د کاله په کارو مشعولول، دا ځکه چه که مېړه د هیبت خاوند نه وی ښځی ته سپك او معمولی سړی ښکاری او اطاعت ئې په ځان لازم نګڼی.

همدارنګه د مېړه وقار هم د ښځی د محبت او دلچسپۍ سبب ګرزی، ښځه ئې د خپلې سر لوپی موجب ګڼی او خپل مېړه ته په درنه سترګه ګوری، د ښځی مشغولول د کاله په کارو باندی هم یو مهم امر دی چه ښځه له بېځایه ناستی ولاړی منع کوی او له کور سره ئې دلچسپی پیدا کوی.

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.

اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایی پیدا کړی چه بی عقله او مرضی نه وی ځکه چه د دایی شودې په طفل کښی اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی ځنی پرېکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خویونه زده کړی ښه ښه خویونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو ځنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښی پیدا شي تر تعلیم لاندی ونیول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خوږ بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو

څخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزګار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړيته وګمارل شي چه د خپل حیات تامین وربـاندی وکړی شی.
دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړېده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی١[2].

د انسان سیاست له خپلو خدمتګارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی موږ د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وګورئ! شیخ دا موضوع څنګه ښه تحلیل کوی او وایی چه خدمتګاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښوروړی او کار ورته کوی، که خدمتګاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سړی با همته او امین خدمتګاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په نظر کښی وساتی، ځکه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سړی حرمت او عزت ساتی.
که چیری له کوم خدمتګار ځنی کوم ناوړه کار څرګند شی باید سړی ئې په داسی شان له هغه کاره را وګرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډېر بد کار ورڅخه څرګند شی، چه بخښنه ئې د سړی سیاست ورانوی، ښائی له خدمتګارئ منفك شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

---

١ اوس د روزنی او پالنی علم ډېر ارت شوی دی، چه بېل اصول او ځانته مخصصین لری، موږ باید د اوسنی علم سره سم د خپل
[2] ملت اوپښتنوالی تر سیوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

کورنۍ نیکبختي

د کورنۍ نیکبختۍ اساس نیکه او صالحه ښځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوك د جمال حقیقت وپیژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې ښځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پیښیږی چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولیږی او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوښوی، او د هماغه ښایست لرونکې ښځه ټاکی، څوك یوازی د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترګو او څوك په ښه کړه وړه غولیږی، د روحی او معنوی ښکلی توب هیڅ مراعات نه کوی، بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه ګوری چه دا راز ښځه خپل میړه ته په ډیره درنه سترګه نه ګوری او ډیر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعی نظام ورانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولیږی.

لمړۍ تربیه

پدې کښې هیڅ شك نشته چه عایله او کورنۍ د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جګړو دپاره تکړه کوی او د معاشرت او اجتماعی حیات مبادی ورته ښئیی.

د کورنۍ عادتونه او خویونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړۍ خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړۍ مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنۍ او د مور او پلار د خوشحالۍ سبب کیږی.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومیږی، مګر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او ریښتیانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکماء چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څیړنه کښی تیروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لږوالی او زیاتوالی په موجباتو ډیر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واړه دبلی ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنې څه حصه ولیکله شی او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و

نما کښی د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښی ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون) کښی ورته یو فصل خاص کړی نورو طبیبانو هم ورته پخپلو کتابو کښی فصلونه مقرر کړیدي.

تربیوی مذاهب

کوم علمی اصول چه د روزنی پوهانو وضع کړیدی دري مذهبه ځنی جوړیږي:

لمړی: د هلفتیوس فیلسوف مذهب دی وایی وړوکی په اوله کښی د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئي چه لمړی ځل په مور یا دایی سترګی ونښلی همدغه ئي اول مربی ګڼل کیږی، چه د حیات لاری ورښئي نو بنا پر دي نظریی کوچنی په ښو او بدو نه ستایل کیږی، او لکه یو حیوان د خپل احتیاج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقلید کړی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب – دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چینه اعضا او جوارح ګڼی، او وایی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربیه پکښی تاثیر نشی کولی.

دریم مذهب: یوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفریط ګڼی وایي چه ډیر کوچنی سره لدي چه اعضائي ناقص وی، روزنه ښه اغېزه پري کوی او ډیر کوچنی بیا سره لدې چه روغتیا او بدن ئي ښه وی هم روزنه پکښی اثر نشی کولی، نو باید طبیعت او تربیت دواړه مؤثر وګڼل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبیعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربیت همدغه قوتونه د محیط له حال او د کوچنی له میل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی، نو ویلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلي او مادی قوتو صیقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښی ئي استعمالوی.

افلاطون وائی، تربیه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی.

سپنسر وایی، تربیه انسان د پوره معیشت دپاره تیاروی.

د تربیې نیټې او هغه شیان چه پر تربیه کښې اثر کوي

کوم شیان چه د تربیې په اصلاح یا خرابوالی کښې تاثیر کوی هغه دا لاندینی عوامل دي.

١ کور
٢ همنشینان او ملګري
٣ مکتب او مدرسه
۴ فامیل او کورنۍ
۵ کتابونه او جراید
۶ طبیعت
٧ سیاحت

نظر دې پاسنیو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او یوه تتمیمی دوره لری، چه د درو لمړیو دورو آثار پکښی ښکاره کېږی.

١: مورنۍ تربیه چه د ولادت له وخته شروع کېږی او په اوه کلنۍ باندی ختمېږی.

٢: اولنۍ تربیه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووځی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کېږی تر څوارلس کلنۍ پوری.

٣: ثانوی تربیه چه هلك په عالی مکاتبو کښی له لویو ښوونکو څخه تحصیل او زده کړه کوی.

۴: تتمیمی دوره چه پدې وخت کښی انسان اجتماعی ډګر او د عمل میدان ته داخلېږی، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندی تمامېږی او بس.

نو څوك چه له خپل اولاد سره مینه او علاقه لری باید په هره دوره کښی خپل اولاد ښه وروزی او د عمل په لاره ئي د ملت د مصلحت دپاره روان کړی. د کورنۍ تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنۍ او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندی دی، چه باید داسی مدارس او مکاتب پیدا کړی چه حیاتی علوم پکښی لوستل کېږی.

د دې کتاب موضوع هغه لمړۍ تربیه ده چه مورنۍ تربیه ورته ویل کېږی. دوهمه او دریمه تربیه د مملکت په داخلی سیاست پوری اړه لری. هر کله چه د تربیې علما علم

النفس د تربيې اساس ګڼي، او د انساني جامعې د نفسي حالاتو پېژندل د يوه انسان په نفسيت پېژندلو پورې تعلق لري، لازمه ده چه ميندې له علم النفس څخه څه برخه ولري چه د خپلو اولادو طبيعت وپېژني او استعداد ئې وروزلی شي.

علم النفس

څوك چه د غړو او اعضاو له وظايفو خبروي، او دې علم د (فزيولوژي) سره اشنا وي هغه ته د اعضای رئيسه ؤ وظايف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سږيو ته د هوارسېدل تاثير چه د انسان په حيات کښې ئې لري دا ټول کيفيتونه معلوم وي مګر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کېږي ځکه چه انسان يوازې د دې ظاهري جسم نوم ندی، انسان د يوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ويل کېږي.
انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربيه کولی شی د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی ځل پخپلو هغو معلوماتو کښې چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړي او وروسته خپل معلومات مرتب او زيات کړي ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کښې بحث کوی او علم النفس ورته وايې ورسېږي. لدې بيانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسي مظاهرو او حرکاتو کښې بحث کوی.

خاطر

يوه ورځ يوه زده کوونکی په امتحان کښې چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او يو ساعت ئې له خپل مشغوليت څخه ايسار کړ، او تر قيد لاندی ئې ونيو، لږ شېبه وروسته د متعلم رنګ ژېړ او بيهوښه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه ليدل او نه ئې څه اورېدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته واېست او په مخ ئې ورته سړې اوبه وشيندلی، پس لدې د متعلم په اعضاً او بدن کښې نوی حيات وچلېده او حس پکښې رو رو پيدا شو سترګی ئې ېېرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظايفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کښې ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شيانو چه د ده په زړه کښې ګرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظايفو اجرا کولو ته خاطر ويل کېږي.

هره ښځه چه په عقلی امورو پوره نه پوهېږی او تحلیلولی ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کښی څه نشی ځایولی، او نه ئې خاطر او ادراك د ذکاوت او زیرکۍ درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لارې

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شي.

د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلی ته باطنی وایی. باطنی طریقه چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کېږی چه انسان خپل نفس له ځانه جدا وګڼی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقه دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلی ته تجربه ویل کېږی. ملاحظه دېته وایی چه سړی د نورو عقلونه، د بعضې علاماتو په واسطه ځانته معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامات پخپل ځان کښی ووینی اثر ته یې هم ښه ملتفت شي چه بیا د تطبیقاتو په اثر کښی د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کښی ګرزی معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم روزلی شی، او معلم د خپلو شاګردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهېږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی.

داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کښی شجاعت او د نفس لوړتیا ځایوی، او د لویو خلقو په پوړ کښی ئې دروی. د همدې لامله (مونتینی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایی ګانو په لاس کښی دی. د عقل د لوېښت او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی ترسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کښی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کېږی، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کېږی.

لمړۍ مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کښې د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پېژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کښې باید دکوچنی له نظره ډېر صورتونه تېر شی، چه دی ورسره اشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبروکولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کېږی، د کوچنی عقل پدې وخت کښې د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کښې که طفل هر څومره پوښتنې وکړی ښائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډارو‌ونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کښې ځای ونه نیسی، پدې وخت کښې ښائی چه هر کوچنې ډېر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بې تاثیره ښکاره نشی.

دریمه مرتبه

د عقل دریمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوخوالی له وخته شروع کېږی پدې وخت کښې عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوېته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی، پدې دوره کښې عقل د شیانو منځکښې ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پېژندلو او د فایدې معلومولو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کښې ښه اداب او ښه سلوك وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره اشنا شی، چه له خپلو ورونو او ملګرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوك وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.

ماشوم پدې وخت کښې لکه نیالګی او تربیه لکه اوبه داسی دی، چه نیالګی پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.

پوخ سړی هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو ښائی چه سړی خپل اولاد په همدغه وخت کښې د ښو خیالی او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کاروته راواړوی، او بې لدېنه چه هغه ته صریح امر ونه وشی، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه

خویونه ئې په دماغ ځای کړه شي، مګر کومې قصې چه له حقیقته لیرې وی، او وقوعې جنبه نلری، لکه د عفریت یا فانوس سحری او داسې نورې قصې هغه باید سړی د خپل اولاد غوږ ته ونه رسوی، چه محض اوهام او هغه امیدونه چه نه عملی کیږی د ده په ذهن کښې ځای ونه نیسی، او لکه بعضې کسان چه د عفریت داپلولو ارمان کوی، او نه ور رسیږی دی هم د دغسی آرزوګانو (چه نه په حیات کښې دخل او نه خارجی وجود لری) په ارمان او سودا کښې پاتې نشی، نن د هر قوم پوهان او پیاوړی اشخاص کوښښ کوی چه دا قسم افکار د نوی نسل ذهن ته ونه رسیږی.

څلورمه مرتبه

د عقل څلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د ځلمیتوب او رشد تر وخته پوری ده، که اولاد په صحیح طور روزل شوی وی، دغه وخت د ده په عقل کښې د سعادت آثار ښکاره کیږی او په جامعه کښې مسعودانه ژوند کولی شی، پدې وخت کښې باید اولاد ته نظری تعلیمونه وشی، او هغه علمونه وروښودل شی چه دی ورته احتیاج لری.

هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طی کړی، نو دی په هیئت اجتماعی کښې یوه ګرندی او کاریګر عضو ګڼل کیږی، په ښه سلوك د تحسین وړ ګرزی، او په بدو کارو ملامتیږی، پدې وخت کښې باید انسان د لویو خلقو تاریخ ته رجوع وکړی او د هغوی په احوالو ځان خبر کړی، چه دی هم د هغوی په لار لاړ شی، او پیروی ئې وکړی.

د بدن روزل

هر کله چه کوچنی پیدا شی او د دنیا هوا پرې ولګیږی قسم قسم حالات پرې راځی، او هر راز عوارض ورته پیښیږی نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډیر تدابیر په کار دی ترڅو چه دی د ضعف دا ټول مراحل طی کړی، او رشد ته ورسیږی.

نو په میندو لازمه ده چه خپل کوچنی اداره کړی، او په تربیه کښې یې له هره حیثه زیار وکاږی.

پدې موضوع کښې طبیبانو او حکماء کافی بحثونه کړی او د کوچنی ټول ضروریات ئې له خوراکه نیولې تر پوشاك او نظافته پوری دا ټول صحی مسایل ئې بیان کړی دی، نو موږ په هماغه بیان اکتفاکوو کنه، د میندو دپاره به مو څه تفصیل کړی و.

بدني ورزش او رياضت

په جسمي روزنه او روغتيا کښې بدني ورزشونه او لوبې خورا ډېر اهميت لري، هر طفل ته د ده له بدني قوت او عمر سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی.
شيخ ابن سينا پخپل کتاب (قانون) کښې د اطفالو او لويو سړيو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلي دي. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښې جاري دي دا ټول بلکه لا څه زيات زموږ په پخوانيو کتابو کښې بيان شويدي او د هر اندام د قوت او د وينو د جريان دپاره يو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وړی ژبې (ژبې) د ورزش دپاره بعضې ثقيل او خفيف آوازونه ايستل او نفس بندول او داسې نور علاجونه ښودل شوي دي چه دا هم په بدني ورزش کښې حسابيږي.
ابن سينا د دې فصل په خاتمه کښې وايي چه هر انسان ته د ده د بدني قوت سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی، نو ميندی بايد خپلو اولادو ته يو مناسب ورزش چه عقلي او بدني دواړه قوتونه په تناسب سره زياتوی غوره کړي، چه د ملت دپاره غښتلي افراد شي.

خپل اولاد څنګه وروزو؟

ډېر پلرونه کوښښ کوي چه خپل اولاد مهذب تربيه کړي او د ملت دپاره ګړندي اشخاص تقديم کړي، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړي او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسيله ګڼلې تللي دي، مګر کومې نتيجې چه دوی اخستې دي هغه د دوی د خوشحالۍ سبب ندي ګرزېدلي، دوی داسې ځلميان ميدان ته را ايستلي دي چه د علم او ذکاوت لرونکي دي او د رزق د پيدا کولو مينه لري مګر پدې نه پوهيږي چه له ژونده څنګه استفاده کيږي؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښې ښوونه او روزنه په اشخاصو کښې دا طاقت نه پيدا کوي چه د حيات په ميدان کښې منډې ووهلی شي نو له پلرو څخه د اولاد د روزنې په باب کښې سمه لار ورکه شوېده.
که موږ د مترقي ملکو ښوونو ته نظر وکړو، په روزنه کښې يوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښې دی پيدا کوو، او موږ ته دا اطمينان پيدا کيږي چه د رزق د پيدا کولو دپاره ډېرې لارې دي که موږ د سعيې او عمل دروازه وټکوو، او له نوکرۍ څخه خپل فکر را وګرزوو.

موږ باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زموږ اولاد زموږ ملك او مال دی لکه چه فی الحاله دا عقیده لرو. په متمدنو ملکو کښی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د ځان په شان اشخاص ګڼی، او په کارو کښی ئې له ځانه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئې هم خپل ځانونه مستقل اشخاص ګڼی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هېڅ اتکا نه کوی.

پلار ښائی چه خپل اولاد د مسافری او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر ځای کښی ګذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینګار په روح ئې تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر ځای کښی ګذران کولی شی او په ژوندون کښی هغو درجو ته رسېږی چه د دوی زړه ئې غواړی.

زموږ اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه موږ پرې وېرېږو، او هېڅ کارته ئې نه وړاندی کوو، او له هر شی ئې محروم پرېږدو.

د متمدنو ملکو پلرونه خپل اولاد ته لاسي صنعتونه ورښئیی او هېڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سړی زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کېږی، او هېڅ شرف او منزلت ئې نه کمېږی په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.

موږ پخپل وطن کښی وینو، څوك چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاړی او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او موره بیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومېږی په مترقی ممالکو کښی هر څوك د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کښی سفر کوی او د کاله خلق ئې پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.

دا راز اشخاص سعادت ته رسېدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زموږ اولاد نه برسېره پدې چه عادتونه او تربیه ئې ورانه وی د نا امیدۍ او سستی تخم ئې هم په نفسو کښی کرل کېږی، او د بعضی الفاظو په اثر کښی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لتۍ لور ته نژدې کېږی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقۍ خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسك نه وی.

وګورئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښې څومره ملتونه او پادشاهان ذليل شوه ايا دا د قناعت او سستي په اثر کښې وو او که د کوښښ او عمل نتيجه وه؟

بعضې اشخاص وی چه په خلقو کښې بدی بدی قصې چه خلق مايوسيت ته را بولی، نشر وی او له عمل ئې راګرزوی چه بيا په هر شی کښې شګوم نيسی، او جد و جهد ته هېڅ اهميت نه ورکوی، که موږ پدې پوه شو چه خپل اولاد بايد څنګه تربيه کړو، البته زموږ په جامعه کښې به داسی نشريات بې تاثيره شی خصوصاً که زموږ مؤلفين پدې باب کښې خپله وظيفه اجرا کړی.

کورنی اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنۍ، ازدواج، روزنه، او تدبير منزل کښې وشوه زايد او له موضوع څخه خارج نه دی ځکه چه د کورنۍ اصلاح په حقيقت کښې د جامعې اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په ليری ليری وسايلو او د ملت په سعادت کښې فکر وشی او راتلونکی حالت يې په نظر کښې ونيول شي.

موږ وينو چه واړه واړه ملتونه د حريت او قانونی حيات خوا ته نژدې کېږی. او هغه لوی اجتماعی تطور چه موږ ئې په شرق کښې آثار وينو، پدې مو خبروی چه حريت، مساوات او د ملتو يو شان تحول به په شرق او غرب کښې عموميت پيدا کړی او ټول به يوی غايې او مقصد ته ورسېږی.

هر ملت که غواړی چه خپل افراد د قانوني ژوندون دپاره تربيه کړی هغه بايد داسی قوانين مقرر کړی چه هره کورنۍ پدې پوه او مجبوره کړی چه موږ بايد په اصلاحی او ضروری امورو کښې لکه د ثروت زياتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعديل او سمون او داسی نور ... يو مجلس ولرو پدې صورت کښې به د مجلس او کورنۍ مشر يوازی پخپله رايه کار نه کوی، هر کار به د ده او د کورنۍ د پوه افرادو په مشوره کېږی، دا راز واړه مجلسونه د يوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوی اصل او اساس دی.

هغه کوچنی چه پداسی کورنۍ کښې لوی شی، او سترګی وغړوی او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلايل واروی، نو قانونی فکر او د شوری محبت ئې په زړه کښې پيدا کېږی، او هر وخت چه ځلميتوب ته نژدې شی خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ يې تر غاړی کېږی تيار وی.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښی یوه کورنۍ له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنۍ په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی.
پدې صورت کښی هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنۍ چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښی د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکی او د هغې کورنۍ هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښی څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښی صرف شی.
دغه راز ملت خپل اقتصادی موجودیت ډېر ښه ساتلی شی، دوی کولی شی چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پیسې ورکړی.
هر څومره چه افراد زیاتېږی، او دا سلطه وسعت مونده کوی هماغومره د دې تعاون نفع او فایده عامېږی.
غرض دا چه کورنۍ ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو باید هر ملت د خپلو کورنیو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړی دا د کورنیو او ملتو د ارتباط دپاره یوه لنډه او نژدې لاره ده.

دوهم باب

د اجتماع روح

علامه ګوستاولبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښی د اجتماع هغه روح بیانوی چه د اروپا د متعلمینو په نفوسو کښی ئې سرایت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښی بحث کوی، چه د جماعتو په پیدا کولو کښی اغېزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفید او ښه دی. ده پدې کتاب کښی هغه اوهام او خیالات چه د اجتماع د روح د پیدا کولو وسایل دی ډېر ښه ښودلی، مګر زموږ غرض پدې عنوان کښی د طبیعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئې له وحدت او انفرادیت څنی د شعبو او

قبایلو تشکیل ته رسولی دی، او قومونه ئې سره لدې چه یو له بله لری پراته دی، او د رنګونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره ډېر فرق لری د منافعو مبادلې ته تیار کړی دی.
علامه مونتسکیو پخپل کتاب (اصول النوامیس و الشرایع) کښی د اجتماع طبیعی قوانین، یا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر څلورو برخو وېشی:
۱-انسان د فطرت په زمانه کښی چه د پېژندنې قوت ئې درلود، او معارف ئې نه درلوده – دی پدې وخت کښی له هر شی څخه وېرېدی او تښتېدی، هېڅ شی ته به ئې ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتۍ حالت او د انسان لمړی طبعی قانون ؤ.
۲-انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتیاج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پیدا کولو دپاره ئې زیار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبیعی قانون او ناموس دی.
۳-کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی یو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منځ کښی ئې عواطف پیدا شوه دا دریم طبعی قانون دی.
۴-انسانان برسېره پدې چه د دوی په مینځکښې عواطف پیدا شوه په پوهنو (معارف) کښی ئې هم برخه واخستله، او اجتماعی ژوندون ته ئې میل پیدا شو.
دا هغه طبیعی قوانین دی چه د اجتماع روح څخه تشکیلېږی.
کوم وخت چه د قبایلو په مینځکښې اختلاف او دښمنی پیدا شوېده، هرو مرو پکښی عایلوی محبت د ملکرۍ احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عایله او قبیله کښی محصور و، مګر د دې په اعتبار چه په لمړۍ مرتبه کښی همدغه د اجتماع روح وه، لوړ منزلت لری.
کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښی پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.
دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښی لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعی عصر کښی (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعې وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صناعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښی لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعی ملګرتیا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولیو کښی نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښی ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښی د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

ملت څه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریك وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبی یو والی هم د ملیت ارکان ټینګوی.
د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.
ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره ښخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی.
د اجتماع پوهانو دا حقیقت ښخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشي ورڅخه تشکیلیږی.
لدېنه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوېږ خواته بیائي د یوه ملت په امتیاز او بېلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولیو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:
اول دا چه فرد د جامعې په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هېڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زړورتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مګر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضې داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره ښخی مباینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

ګوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مباینت معلومېږی مګر چه سړی ښه ځیر شی پوهېږی چه ټول افراد په عمومی نفسی صفاتو کښی سره شریك دی او دغه نفسی صفات لکه هغه جسمی صفات چه دا ملت له بل ملت څخه بېلوی ثابت او پایدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کېږی.

دریم باب

حکومت

د حکومت د پیدا کېدلو په کیفیت کښی د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انګلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان ګران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مګر سره لدې فطرتاً له ګوشه نیشنۍ او انزوا څخه متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جګړه اخته وی، او قوی په ضعیف باندی تېر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کښی حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترك مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاك روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتېږی هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلېږی، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کښی هر راز موانع پېښېږی چه دی یوازی هغه له خپلې مخی نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبورېږی چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعی هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کښی اچولېده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظریې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت څنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعی هیئت ته تابع وی او اجتماعی هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کښی طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعی له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کښی ئې هیئت اجتماعی هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلی خوا واجبات رد او بدل شویدی.
څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کښی ویلی و، هغه ذکر شوه (لوك) خپله نظریه پداسی شان ښکاره کوی چه په اجتماعی هیئت کښی د دوی له خوا پاچا د اجتماعی تړون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.
بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاك له لوری ګڼی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنګ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.
بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده.
نو د حکومت په باب کښی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه ښکاره شویده خلقو ته ښوولې ده.
مګر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار ګلوی سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته ترینه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی.
نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری ځکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کښی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو څنی پیدا کیږی.
نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلارګلوی سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شویده او ورو ورو ئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تیرغامیو چه د نورو په حق باندی کیږی مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تیری او تجاوزه را وګرزوی!

د حکومت وظیفه

پدې موضوع کښې بحث کوونکی مختلف نظریات لری، یوه ډله وایی چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشی کولی ترڅو چه د حریت په میدان کښې په اقتصادی امورو کښې پخپل سر پرې نه ښود شی، پدې صورت کښې نو فرد پخپله ذاتی ترقۍ کښې بې له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنې په بل شی اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.

د دې کسانو په نزد د حکومت وظیفه د وطن حمایت او د داخلی نظام او امنیت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضیانو په مقررولو باندی کیږی چه ضروری او لازمی قوانین وضع او معمول شی.

دا کسان وائی چه د دنیا نظام د تنازع للبقا – او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائي چه باید فرد په اقتصادی امورو کښې پخپل سر پرې ښودل شی.

مګر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښې مداخله ونکړی لکه:

د پوستې انتظام، او اجباری تعلیم یا د اوسپنې لار – نو پوره فایده ورځنې نه اخستله کیږی.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کیږی که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شی نو د سیالۍ او همچشمۍ په اثر کښې له مصلحت او ضرورت ځنې زیات اجرا کیږی.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصی مصلحت مشغول شی نو د اطفالو او ضعیفانو حمایت او د فقیرانو معاونت ته نه ملتفت کیږی، نو ضرور ده چه حکومت په دغسی کارو کښې مداخلت وکړی.

ځنې خلق وایی چه فرد د نورو مرستی او ملګرتیا ته اړ دی او دغه مرسته بې له حکومت څخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو باید حکومت ټول اقتصادی امور لکه صنایع او زراعتونه په خپل لاس کښې ونیسی، ځنې فیلسوفان لکه ټولسټوی بیا وایی: چه حکومت ته بیخې ضرورت نشته او د مال صرفول د حربې آلاتو او عسکری تنظیم دپاره له صحیح انسانیت سره منافی دی، دی وائي چه حکومت له فطرت او طبیعت ځنې مخالف یو شی دی او ملتونه هغه وخت انتهائی سعادت ته رسیږی چه حکومت بیخی د خلقو هیر شی.

دا درې مذهبه، هېڅ يو له افراط او تفريط څنې خالي نه دی او همدغه سبب دی چه خلقو پوره نه دی غوره کړی او اکثرو مترقی ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړی دی، او د حکومت مداخله ئې د افرادو په شئوناتو کښې څومره چه ضرور دی لکه:

د ضعيفانو حمايت، د شفاخانو جوړول، د کسبګرو د مصالحو دپاره قوانين وضع کول، د کرهنې، تجارت، صنعت د لوړتيا وسايل تولول، د حمل و نقل بری او بحری وسايل لکه: د اوسپنې لار، برېښنا، تلګراف، او د اخلاقو او دين ساتنه او داسې نور تهيه کول قبوله کړېده.

د تولستوی او فيلسوفانو فکر يو محض خيال دی چه عملي کېدی نشي ځکه چه ټول خلق لکه تولستوی فيلسفوان کېدی نشي چه هر سړی له تګی، خيانت او شر څنې ځان خلاص کړی شي او صحيح انسانيت په دنيا کښې وچلېږی.

دا هغه نظريات دی چه اجتماعيونو د حکومت د وظيفې په باب کښې ښکاره کړی او د حکومت د مداخلې حق يې د خلقو په شئونو کښې ښکاره کړيدی مګرهر حکومت ځانته له احتياجه سره سم نصب العين او غايه لری چه د هغې په مقتضا کار کوی، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړېږی، او وطن ودانېږی، لوروی او ودانوی ئې!

د هر ملت سياسی تربيت د افرادو په نفسياتو او ذهنيت کښې پوره دخل لری او تعليمات هم د همدغې تربيتې له مقتضی سره برابروی. کوم ملت چه د هيئت اجتماعی احترام لری د هغه ملت هر فرد يې له يوه قوت او باعث څخه د نورو د حريت احترام ساتی، او هېڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترګه نه ګوری. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته ګوری ځکه چه هغه د سلطنت تاج عيناً د ملت تاج ګڼې چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر ايښی دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لری او هميشه ورته د محبت په سترګه ګوری.

هغه کسان چه د پردی حکومت تر لاس لاندی ژوند کوی هغوی ته د حکومت هر ږغ لکه آسماني ټکه داسې ښکاره کېږی او هر کار چه په حکومت پوری ربط لری ورځنې ډېده کوی مګر د ملت د خواخوږی او خپل او ملي حکومت.نبه او سياسی روزنه دغه راز اوهام محدود کوی او خلق پدې باندی پوهوی، چه هر فرد د حکومت په کارو کښې د معاونت حق لری او د حکومت اشخاص هم دغسې افراد دی لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضیٰ او د ملت په مرضا حکم کوی.

د حکومت په باب کښې د پخوانيو نظريه

ارسطو وائي که عدل او مساوات ورك او يا ضعيف وی څنګه به يو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنګه به ټيټ جمعيتونه او واړه طوايف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظريه بايد په هر مملکت کښې عدل قايم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی.

کونفوشيوس چينی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کښې د عدل او کفائت له مخې حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه هميشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئې پخوا کښې خپل ځايونه بدلوی او انتقال کوی.

ملك[1] شيانغ وايی: د اسمان زوی يا امپراطور د مملکت د خير او فايدې دپاره پيدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پيدا شوی.

په چين کښې دا متل دی چه د ملت محبت پيدا کړه مملکت به پيدا کړی، او که دغه محبت ورك کړې نو مملکت به درڅخه ورك شی.

له (سولون) يونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنيت لوړی درجی ته رسيدلی دی؟ هغه وويل هغه مملکت چه اهل ئې په ذلت کښې نه وی او ظلم پرې باندی نه کيږی.بلکه لا د يوه بل قوم په مظلوميت هم نشی راضی کېدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عيناً په دوی کيږی.

له (کسرئ) ځنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وويل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غصب په وخت کښې کريم وي، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لويه وعده وی. ارسطو طاليس ويلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت يعنی لښکر ته نه محتاج کيږی.

د حکومت په باب کښې د پخوانيو مصريانو نظريه

د مصريانو له پخوا وخت ځنی (يعنی پخوا له اسلامه) دا رايه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کښې شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکيمان او د رايی خاوندان د حکومت د امورو

---

[1] دا د چينايانو او جاپانيانو عقيده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی ګڼی.

د ترتیبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سیاست او د مشکلاتو په حلولو کښی په دوی اعتماد کوی.
کله به چه د مصریانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنګ کښی کښېښود، خطیبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئې تبصره کوله، د ده عدل یا ظلم خیر یا شر ټول صفات به یی بیانول پس له هغه به د ټول جمعیت رایه د ده په باب کښی غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کښې کېښود شی.
دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوك او عدل کولو کښی ډېر تاثیر درلود، او دوی یی مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کښی لیدل کیږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.
نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکښی نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکښی شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کښی لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کښی به دوی پرېکړه کوله څوك چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

حکومت د اسلام په نظر کښی

اسلام د خپلو تعلیمونو د انتشار په مرسته په اجتماعیاتو، سیاسیاتو او مدنیتونو کښی ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاریخ ئې هم په دلچسپی سره ذکر کوی.
مګر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بیان کړو یا د دوی په هغه صحیح او متین مدنیت چه تر نیمی دنیا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخینو شرقیینو او مستشرقینو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.
زموږ غرض یوازی همدغومره دی چه په اسلام کښی حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنیت ته تراندلس او چین پوری لاره ورکړه.
په اسلام کښی د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعیت په رایه بنا دی، په اسلام کښی خلیفه لکه یو مقید پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقید کوی هغه د

خدای کتاب او د رسول(ص) اقوال دی. په اسلام کښی خلافت په میراث له یوه ځنی بل ته نه نقل کیږی. چه له پلروځنی زامنو ته او له زامنو ځنی لمسیانو ته ورسیږی.
ځکه چه خلافت په عمومی انتخاب ټاکل کیږی او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کیږی لکه چه د خلیفه په حق کښی ویل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه یی بلی خواته میل وکړنو ولاړیی کړئ. او که د خپلو شهواتو په میدان کښی خپل جلب بیخی خوشی کړی نو معزول یی کړئ.
نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پری قایم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کښی ځان جاهل او بی خبر نه ګڼي. او هر فرد دا تصور کوی چه خلیفه هم بشر دی چه کله سهو کیږی او کله حق ته رسیږی نو باید هر مسلم او عالم حاکم ته نصیحت وکړی او ورته وویلی شی چه ته له عدل نه بل لور ته کوږ شوی یی.
د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدینو یعنو هغو اشاخاصو پوری خاص دی چه د عربی لغاتو له اصولو خبر وی او په دینی علومو کښی بصیرت لری او له قرآن کریم او احادیثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحیح او فاسد سره بېلولی شی، خلیفه ګڼانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.
دغه راز عقاید چه په یوه قوم کښی راسخ او ټینګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کښی چه دوی د حاکمیت دپاره غوره کړی خپل سر نه ټیټوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.
نو په دغه صورت کښی پاچا له خپل ملت سره داسی سلوك کوی لکه چه یو مهربان پلار ئي له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خلیفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه ګوری نه د خوف او ډار په سترګه.
دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کښی، وروسته چه عربی سلطه پراخه شوه او د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزایر او د فرانسی جنوب غربی لور ته ورسېده نو فیلسوفان او علماء د مملکت تنظیمی امورو او قوانینو وضع کولو ته توجه وکړه او د وزیرانو، مشرانو او ملکی او عسکری مامورینو وظایف ئي په داسی شان تعین کړه چه تر اوسه چا پکښی څه ندی ویلی.

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کښې حکیمانو، سیاسیونو او اجتماعیونو ټولو بحث کړی او د مشرتوب دپاره ئې ډېر داسې شرطونه چه د ملت په نفع تمامېږی او مشرتوب وربانډی ګټل کیږی ښودلی دی.

پدې موضوع کښې کومه ښه رایه چه میدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابی نظریه ده چه پخپل کتاب (اراٗ اهل المدینة الفاضله) کښې ئې ښکاره کړېده، دی وایي چه د ملت دمشرانو دپاره دا صفات ضرور دی:

۱: د عضاوو پوره والی
۲: پوهه او سنجش
۳: د حافظې ښه والی
۴: زړه سوی او عاطفه
۵: فصاحت
۶: د زده کړی (عرفانی) شوق
۷: په شهواتو او خواهشاتو کښی اعتدال
۸: لوړ همتی (کبر النفس)
۹: له رښتیا او رښتیا ویونکو سره محبت لرل
۱۰:د دنیا متاع ته په کمه سترګه کتل
۱۱: له عدل او د عدل خاوندانو سره مینه
۱۲: د عزم او ارادې ټینګوالی

فارابي د دې شرطونو له بیانه وروسته ویلي دي چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پیدا نشي نو بیا د ریاست او مشر توب وړ هغه څوك دیچه پخپل شریعت ټینګ او ښه هوښیار وي او که دغه شرطونه په څو کسو کښې د تقسیم په ډول وی او دوی ټول پخپل منځکښې متحد کیږي نو دوی ټول باید مشران او رئیسان وی.

او هر کله که یو ښار له حکمت څخه حالی شي او دغه شرطونه په رئیسانو کښې مختل شي د هلاك معرض ګرزي.

ابن خلدون ویلی چه د دغه منصب وړ هغه څوك دی چه دا لاندینی څلور صفتونه لری:

۱: علم ۲: عدالت ۳: کفایت ۴: د حواسو سلامتي

د عربو په نزد د مملکت ارکان

د عربو سیاسیونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کښی نیولی، نو د مملکت دپاره ئې څلور رکنه مقرر کړیدی. چه هغه دا دی:
ټولواك -، رعیت -، عدل -، تدبیر -، چه دغه هر رکن ته په یوه خاصه نظر ګوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.
علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کښی یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو څنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کښی جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او تو ښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینګو دی.
خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملك کښی هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی ګڼی لکه زامن او ورونه، او هر کله ئې د لوړتیا، او سمون او بډایی او ښېګړو په فکر کښی وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنګ کوونکی، او علماء او پوهانو وېشل کېږی.
دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اخیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنی ډله.
چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو څنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبګرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوك وزګار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!
او د خپل حکومت سره په هره چاره کښی مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهېدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قایمول دی، نو علامه شهاب الدین د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:

۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

۲: انسانی حقوق یو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانیو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسموتر تفصیل لاندې د مملکت ټول امور داخلیږی او هر څه پکښی راځی، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخلیږی.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوې جنبې لری چه یوه زراعتی او بله تعمیری او ودانۍ جنبه ده!

د زراعت د ترقۍ او حمایت دپاره دا دوه شیه ضرور دی چه باید حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زیاتول، د لارو جوړول، د دهقانانو حمایت کول، په مالیه کې تخفیف کول، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی.

د ودانیو په جوړولو کښی باید د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱: د ښوو اوبو زیاتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرګو نزدېوالی.

۴: د ځای موقعیت د امنیت په لحاظ.

برسېره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه باید مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

تدبیر او اداره

غرض له تدبیر د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکیلول، د والیانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدېنه د قاضیانو او منصبدارانو تعینول، لیکن پدې ټولو کښې باید د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسی قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه باید پوه او عالم وی د حکومت په ضروریاتو او د قضا په ادابو دی هم پوهېږی، په حکم کښی دی بیړه نه کوی، او ښه تحقیق دی کوی، نه دی هدیه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غوږ نیسی، د حکومت مامور باید په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چارو کښې نکړی، او له رشوت او خیانت څخه ځان وژغوری!

پای